

Róheim Géza Ádám álma¹

A nyáron felkeresett Mohácsi Jenő, az Ember tragédiája fordítója azzal, hogy én valamit írtam az Ember tragédiájáról, és ő azt a készülő német kiadásban referálni akarja.

A dolog historikuma az volt, hogy 1926-ban, Freud 70-ik születésnapja alkalmából a Magyarországi Pszichoanalitikai Egyesület nyilvános ülést tartott, amelyen Freud munkásságának jelentőségét terápiái és pszichológiai vonatkozásban Ferenczi Sándor fejtegette, míg a „szellemtudományi” rész (etnológia, szociológia, történelem, irodalomtörténet) nekem jutott osztályrészül. A pszichoanalitikai módszer illusztrálására példának az Ember tragédiáját választottam.

Az ember tragédiája álom formájába öltözteti az emberiség történelmét. Ha az álom-analízis fegyverzetével felszerelve olvassuk a darabot, feltűnik annak igazi, mély álomszerűsége. Az álmoknak ugyanis van egy jól ismert típusa. Az ilyen álom egy epizód-sorozatból áll, amelynek tartalma a meg-megújuló infantilis vágy az anya után, és ez a vágy mindig valami szorongáson akad fenn, átmegy a lidérc-nyomásos álomtípusba. Már most Madách-Ádám végig az emberiség történetén keresi az első nőt, a nőt, „ki egykor lugast varázsolál nekem”, aki az „édenkertnek”, a gyermekkornak „egy késő sugara”, Évát, akiről a biblia azt mondja, hogy „minden élők anyja”. Az egyes jelenetek végkicsendülésének közös vonása, hogy egyrészt a valódi álomnak megfelelő eszközökkel ábrázolja az Éva felé vivő Eros-t, másrészt ugyancsak igazi álom módjára a teljesülés előtt halálfélelemmé változtatja a libidót. Vegyük figyelembe, hogy a torony az álomban mindig phallikus szimbólum és az emelkedés, süllyedés, repülés értelmét is ez a képzet adja meg. A londoni jelenet a Towerre való felemelkedéssel végződik, a falanszter-jelenet pedig Ádám és Lucifer elsüllyedésével, majd átmegy az űrben való repülésbe. Torony, emelkedés, süllyedés az Évával való menyegző helyett. A másik jelenetvég: az Eros helyét elfoglaló félelem. Így az egyiptomi jelenetben, ahol a szerelmi enyelgést az elmúlás képe zavarja meg, az athéni jelenet vége Miltiades-Ádám lefejeztetése, a római jelenetben a szerelem mellett ott van a döghalál, a bizánci jelenetben az Izórához vivő utat elállja a csontváz, a Kepler-jelenetben a nő részéről fenyegeti a tudóst a méregital,

a londoni jelenet végén megnyílik a sír, megcsendül a lélekharang. Az egyetlen jelenet, amelynek nincs meg ez a lidércnyomásos kicsendülése, a Kepler-jelenet. De miért? Mert közébe van ékelve, vele egynek veendő a Danton-jelenet, ahol a legtisztábban látjuk ezt a halálfélelmet. „Bakó, ügyes légy, óriást vesztesz el.” Azt is meg tudjuk mondani, hogy miért kellett éppen ennek a jelenetnek kétszeres irrealitást jelző technikával álomnak lenni az álomban, mert Madách-Ádám-Danton itt jut legközelebb a lefejeztetéshez. Azáltal, hogy a változó jelenetek szereplőiben mindig ugyanazt az Ádámot, Évát és Lucifert vetíti elénk, a költő maga jogosít fel bennünket arra a pszichoanalitikus eljárásra, hogy az egyes jelenetek változó szceneriáján túltegyük magunkat, és az egészet mintegy egységbe sűrítve próbáljuk megérteni. Miért zavarja meg Ádám vágyát Éva után a félelem? Nos, nyilván azért, mert Madách beállítása a nővel szemben ambivalens. Alig lehetne ezt az ambivalenciát plasztikusabban feltüntetni, mint a forradalmi jelenet két-egy Évájában. Éva mint marquise – „Érzem, hogy e szív rokon a tieddel” – és mint forradalmár nő – „Mi gyöngéd érzés a nőtigrisé.” Mikor azt mondjuk, hogy Ádám beállítása a nővel szemben ambivalens, akkor voltaképpen, analitikus szempontból úgy is mondhattuk volna, hogy az anyával szemben. Éva a mitikus és szimbolikus anya, és hogy a félelem gyökereit itt kell keresni, azt nyilvánvalóvá teszi a bizánci jelenet. Mikor Ádám Évát a kolostor küszöbén meg akarja ölelni, megjelenik a csontváz.

Ádám: Ki vagy, te rém?

Csontváz: Én az vagyok, ki ott lesz

Minden csókodban, minden ölelésben.

Boszorkányok: Édes vetés, fanyar gyümölcs,

Galambfival kígyókat költés,

Izóra hívunk!

Ádám: Milyen alakok!

Ti változátok-e el, vagy magam?

Egészen biztos, hogy ő maga. Valami megmozdul Madách-Ádámiban az elfojtás alól; az „édenkertnek egy késő sugara”, ami mindannyiszor megzavarja a nőhöz való viszonyát. A boszorkány fog minket nyomra vezetni. A darabban még kétszer szerepel, t. i. a londoni jelenetben, ahol Ádám és Éva között a közvetítő

szerepét játssza és a Madách személyes komplexumát talán legjobban feltáró Kepler-jelenetben. Hallgassuk csak meg Rudolf császár mondókáját:

Rossz hír kering az udvarban felőled,
Hogy új tanoknak híveül szegődtél,
Rostálod a szentegyház téteit,
Sőt most, midőn anyád mint rút boszorkány
Legsúlyosb vád alatt börtönben ül...

Más szóval, mivel Madách vagy Ádám, Évát, az anyját látja minden nőben, az incesztus komplexumból származó elfojtás, gátlás boszorkánnyá torzítja az anyját, halálos veszedelemmé az Évával megüledő nászéjszakát. Ádám vágya nem tud beteljesedni, aminthogy e vágy lényegéhez tartozik a gátlás, és Ádám mellől nem tűnik el a gátlást funkcionálisan jelképező Lucifer sem. Ámde miért kell Ádámnak mindezt álmodnia? Azért, amiért az ember, Ádám, egyáltalában álmodni szokott. Az első két jelenet a világ gyermekkorában az álom infantilis gyökere, az Oedipus-komplexum. Először kozmikus vetületben: mint Lucifer lázadása az atya-isten ellen, azután atropikus ismételve, mint Ádám-Lucifer lázadása, a bibliai mítosz köntösében, amelynek az Oedipus-komplexummal egyező latens tartalmát Levy egy cikke az Imagóban teljesen igazolta.² Az álom funkciója az, hogy a gondokat eltüntetve lehetővé tegye az alvást, és Lucifer Ádámnak azért jeleníti meg az álmokképeket, mert Ádámot, akiben a felnőtt küzd a paradicsomba visszavágyó gyermekkel, „kétségek gyöttrik”. De mondhatjuk, hogy mint a lidércnyomásos álmok, amelyeknek típusához tartozik, ez az álom is rosszul teljesíti funkcióját. Az új Éva, az új ideál helyett mindig a régi szorongás, a nem teljesült vágy. Az „Ember tragédiája” tudattalan nagy kérdését mi így formulázzuk. Van-e mód az incesztuózus vágyak szublimálására, van-e kivezető út a nagy küzdelemből, amelyben az emberiség az archaikus-infantilis vágyak és a kulturális szublimálódás között vergődik? A választ részint a falanszter-jelenet, részint a végső jelenet adja meg. A falanszter-jelenetben Éva az anya, akitől el akarják rabolni gyermekét. Ádám, a férfi kardjához kap, hogy ezt meggátolja. A végső jelenetben Ádám felébred nyomasztó álmából, és egészen a lázadó Luciferrel válik azonosá. Célja „Dacolni Isten végzetével”, eszköze az öngyilkosság, amelyről az analízis tudja, hogy csak ön-maga ellen fordított agresszió, az első lázadás ismétlése. Ámde Éva megsúgja, hogy anyának érzi magát. Ádám tehát apa, azonosítja magát az apával. Lucifertől, a lázadó fiútól, megtér az apa-istenhez. Az ös-konfliktus meg van oldva. Ádám-Oedipus az anyává

vált feleségben szublimálva látja viszont Jokastét, és Laios megölése helyett maga vált apává. Valóban, amint Lucifer mondja, „itt családi jelenet készül”, és ő legszívesebben elsompolyogna. Az Ember tragédiájának analízise tökéletlen volna Lucifer alakjának megértése nélkül. Lucifer a tudomány, a racionalizálás, a hideg ész, analitikusan: az elfojtás, amellyel az ember a maga érzelmi világa ellen küzd.

„Nem küzdök-e hiába a tudás
A nagyravágyás csábos fegyverével,
Ő ellenök, kik közt mint menhely áll,
Mely lankadástól óvja szívöket
Emelve a bukót; az érzelem.”

Talán azt is megmondhatnók, hogy az ember igazi tragédiája, hogy a genitális ösztönökkel szemben organizálódott elfojtás magával rántja azoknak szublimált származékait, az érzelem világát. Mert hogy mi az a küzdelem, amely Madáchban dúl, hogy mi ellen küzd a költő-filozófus az észnek fegyverével (ifjúkora mottója: „Az ész az Isten, mely minket vezet / Az ő szavára minden meghajul”), azt elárulja a következő szakasz:

Merész játékot üzesz idegen
Ha a család előítéletét
Éledni hagyjuk, rögtön összedül,
Minden vívmánya a szent tudománynak.

Ámde valóban erre az oldalra állítva, az elfojtás szolgálatába szegődve a tudomány gyöngye szellem, a játszmát el kell veszítenie. Ádám-Pharao hallja a népjajszavát. Mi ez a fonál, amit emberfia eltépni nem tud? Az élet fonala a köldökzsinór, amely lelkileg az embert örökké az anyához köti.³ Evvel az erővel szemben Lucifer bevallja tehetetlenségét. „Nincsen más hátra, mint hogy a tudás tagadja létét a rejtett fonálnak s kacagja durván az erő s anyag.” De a tudomány csak addig ilyen tehetetlen, míg az elfojtva lappangó érzelmet tagadni próbálja. Freud az új tudomány megteremtője, mely mitsem lepez, mit sem tagad, mindent felfed, mely nemcsak felidézni, de kormányozni is tudja a föld szellemét.

(Nyugat, 1934. 19. szám)

¹ Ez a cikk jellemzően mutatja a módszert, mellyel a pszichoanalitikusok az irodalmi műveket boncolni szokták. Mint vitanyagot s egy sajátos nézőmód termékét közöljük. (Eredeti szerkesztői jegyzet.)

² Levy: Die Sexualsymbolik in der biblischen Paradiesgeschichte. Imago. I.

³ V. ö. Róheim: Az élet fonala. Ethnographia. 1917.